

Alina BAKO
(Academia Română,
Filiala Sibiu)

**Maladiile sistemului socio- politic
reprezentate în romanul românesc
(1960-1980)**

Abstract (Diseases of the Socio-political System as Depicted in the Romanian Novel's 1960-1980): Literary period from 1960 to 1980 include a double issue: find the formula for expression of the meaning of reality by identifying some subversive strategies. We will be studying how physical or mental illness becomes a representation of a social and political system, who is also ill. We will try to find a pattern to build the relationship between literary and political, to establish some type of disease: states of anguish, anxiety, loneliness and the functioning of the sick body representations in literature are objectives of the project.

From the representation of the sick body, and the disease as the topic of the text, up to the interpretation of some aspects of intertextuality view like intrusion into the body of the book, this is a panorama of a process that took place in this communist period. This requires an over-simplification and ordering the type of diseases included in the literary texts, on the level of the Novels characters, society, language.

Romanian novel *Absenții* by Augustin Buzura offers a wide range of representations of this type by putting the emphasis on the reformulation of the narrative discourse in the light of the socio-political climate.

Keywords: illness, subversion, system, novel, fictional character

Rezumat: Perioada literară dintre 1960-1980 presupune o dublă încercare de găsire a formulei de exprimare a sensului realității prin identificarea unor strategii subversive. Este studiat modul în care boala fizică sau psihică devine o reprezentare a unui sistem social și politic, el însuși bolnav. Găsirea unui tipar care să construiască relația dintre politic și literar, stabilirea unor forme ale bolii sufletești (stări de angoasă, anxietate, singurătate), precum și funcționarea unor reprezentări ale corpului bolnav în literatură ca imagine sunt obiective ale studiului de față.

De la corpul bolnav al personajului, la boala ca subiect al textului și până la interpretarea ca intruziune a unor aspecte intertextuale în *corpul* cărții, încercarea de constituire a unei panorame a amplului proces ce a avut loc în perioada menționată presupune o schematizare și ordonare a tipurilor de boli inserate în textele literare, fie la nivelul personajelor, la nivelul societății, fie la nivelul limbajului intertextual.

Romanul *Absenții* de Augustin Buzura oferă o plajă variată de reprezentări de acest tip prin punerea în evidență a nevoii de reformulare a discursului narativ în funcție de climatul socio-politic al perioadei de analizat.

Cuvinte-cheie : maladie, subversiune, sistem, roman, personaj

Rezistență și compromis. Literatura postbelică.

Privind retrospectiv spre anii regimului totalitar, anii '60 reprezintă o perioadă de relativă eliberare de doctrinele sovietice. Începe un proces de trecere de la realism socialist la o etapă în care ideile mișcătoare tind să se coaguleze în jurul unor personalități. Literatura profită din plin de această rupere de ritm ideologic și se concentrează asupra unor formule inovatoare. Segmentul de proză literară acoperă o vastă arie tematică, nelipsind cea legată de societate, prin investirea cu valoare parabolică a unor spații identitare din realitatea românească.

Perioada literară dintre 1960 și 1980 a beneficiat de studii critice care au avut două direcții clare de analiză: prima, identificată de Eugen Simion într-o remarcă din *În ariergarda avangardei*, în care propune drept suport al recunoașterii literaturii din totalitarism ca o formă de luptă discretă cu regimul politic, o forfotă subterană din care au ieșit la suprafață texte

discrete, rafinate de contrapunerea ideologică: „Să învingi politicul, ideologicul, impostura prin operă. A fost strategia lui Preda și, după el, a generației 60” (Simion, 2004, 303).

Cea de-a doua este legată de introducerea criteriului estetic drept criteriu suveran pentru textele produse, indiferent de perioada aleasă. Mircea Martin, în articolul dedicat canonului estetic „Estetismul socialist”, referindu-se la perioada de relativă liberalizare din anii, spune pe bună dreptate că: „(...) între această totalizare de ordin filosofic și totalizarea estetică (realizată de opera de artă într-o viziune romantic/modernistă) s-a stabilit o (falsă) analogie, de fapt, o omologie pe baza căreia a devenit posibilă validarea ideologică a unei literaturi (sau arte) care nu mai purta neapărat un mesaj comunizant: era suficient ca acesta să fie unul umanist”¹.

În timp ce în România literatura se angaja pe un drum lung al comunismului și al subordonării politice a culturii și literaturii, în Franța, de exemplu, André Malraux scria despre literatura angajată, după ce în 1945 Sartre teoretizase conceptul de angajament al intelectualului, și, implicit al scriitorului. În „Ce este literatura”, reprezentantul absurdului literar echivala actul de a scrie cu cel de a-ți obține libertatea. Iar André Gide analiza lupta pe care o presupune actul de a scrie, de a se implica în viața cetății. În plus, orice încercare de supunere și limitare a libertății de creație determină un mod de a scrie umil, lipsit de substanță, fără individualitate, o maladie a spiritului².

Ipotezele de la care plecăm și pe care încercăm să le demonstrăm sau să le infirmăm pe baza textelor literare apărute în perioada discutată sunt două. Prima este cea susținută de Alex. Ștefănescu în a sa *Istorie a literaturii române contemporane, 1941-2000*, care precizează încă de la început faptul că „literatura nu datorează nimic regimului comunist, ideologia marxist-leninistă nu a generat literatură, literatura s-a scris într-un raport de ostilitate sau, în cel mai bun caz, de indiferență față de regimul comunist” (Ștefănescu, 2005:6). Alex. Ștefănescu propune o abordare superficială și reducăționistă a rolului pe care atmosfera și circulația ideilor le-au avut asupra actului scrierii. Cea de-a doua propune analiza imaginarului narativ ca o smulgere brutală din corpul social. Într-un comentariu la romanul lui Marin Preda, *Risipitorii*, Eugen Simion reafirmă relația cu socialul pe care o presupune literatura: „Ca să facă istoria părinților, prozatorul recurge la istoria socială, cu preocuparea (tehnică realistă cunoscută, verificată!) de a subordona viața psihologică unui ansamblu de forțe economice și politice” (Simion, 1998, 228).

Pe de altă parte, alegerea perioadei este legată de evoluția politică și socială, și nu de cea a generațiilor. Avem astfel în vedere o reevaluare și clasificare în funcție de alte criterii, pertinente din punctul de vedere al reazășării materiei epice. Manolescu introducea, încă din anul 2000, conceptul de *paradigmă diferită* pentru a oferi un criteriu de clasificare a scriitorilor: „identificarea unor paradigme diferite și de predominanța unora dintre ele, în condițiile unei succesiuni dificile, cu suprapuneri multiple”³ (Manolescu, 2000).

Punerea în lumina reflectoarelor a perioadei sumbre a postbelicului naște o reevaluare, atent discutată atât de critica postdecembristă, dar și cea tânără, ce conține o

¹ http://www.romlit.ro/despre_estetismul_socialist, accesat în 24.10.2014, 13:47.

² „Toute littérature est en grand péril dès que l'écrivain se voit tenu d'obéir à un mot d'ordre. Que la Littérature, que l'Art puissent servir la Révolution il va sans dire; mais il n'a pas à se préoccuper de la servir (...). La Littérature n'a pas à se mettre au service de la Révolution. Une littérature asservie est une littérature avilie, si noble et légitime que soit la cause qu'elle sert” în A. Gide, *Littérature engagée*, Gallimard, Paris, 1950, p. 58.

³ Nicolae Manolescu, *Generație literară în „România literară”*, nr.2 din 2000.

dublă miză: aceea de reaşezare din punct de vedere estetic⁴ a literaturii, dar și una de actualizare și racordare la spațiul european, evoluția făcându-se în paralel. Nu se poate spune că izolarea a fost perfect funcțională, pentru că ideile europene au pătruns, uneori deformat, altelei exagerat, căpătând uneori aureole de adevăruri absolute. Din nefericire, literatul român a luat uneori ca suprem etalon ceea ce propuneau alte culturi, prea departe de realitățile balcanice. Din acest motiv, romanele aparținând unor autori cunoscuți, care au făcut carieră fie prin compromisuri (care nu interesează valoarea estetică) în țară sau în exil, primesc, de obicei eticheta prin raportare la funcția ideologică.⁵ Recurența evidentă este dată de prezența unor nuclee narative, regăsite și în alte romane din țări care au trăit experiențe asemănătoare (Polonia, Serbia, Cehia, Ungaria) cum ar fi: libertatea (și negarea ei – formele închise, claustrarea ființei umane, exteriorul vs interior, cenzura, interzicerea călătoriei), degradarea relațiilor umane, adevărul (minciuna perpetuată ca formă de camuflare⁶), utopie vs distopie.

Conștiința bolnavă în romanul lui Augustin Buzura

Reprezentarea cea mai la îndemână, dar nu lipsită de risc, s-a conturat prin intermediul aspectelor malade, văzute ca surse de extragere a răului, echivalent, în acest sens, pe de o parte cu sistemul politic, evident anabolizant (asimilator) al puterii crescând și influenței nefaste asupra relațiilor interumane, iar pe de altă parte, catabolizant (dezasimilator) al ființei umane, secătuită de conștiința propriei existențe și a rostului ei. Amputarea nevoii acerbe și vitale de a-și pune întrebări prin folosirea unor strategii de manipulare și încercarea de a furniza idei deja conturate, prin inculcarea unei mișcări leneșe și anevoioase a gândului, determină o radicalizare a procesului de transformare a omului, ca homo ideologicus. Eugen Negrici analiza „morfo-patologiile” literaturii române din această perspectivă: „Sub presiunea acestor câmpuri de forțe adverse, nu putea să se ivească decât un peisaj bolnav, dar interesant din perspectiva unei «estetici» totalitare, care, dacă se va fundamenta vreodată ca disciplină, se va ocupa de caracterul contorsionat al creațiilor acelor vremuri și de evoluția nefirească a fenomenului artistic. Iar prezența neîntreruptă în viața literară a unei literaturi oficiale de uz propagandistic și servită de un număr important de condeieri s-a transformat într-o povara constantă, cu efecte neașteptate. Ea a devenit un virus agresiv împotriva căruia literatura adevărată a fost nevoită să fabrice mereu anticorpi, să furnizeze replici și să se apere în felul ei, băjbâind după coridoarele libere” (Negrici, 2010). Metafora utilizată de Negrici servește foarte bine scopului nostru, prin identificarea „anticorpilor” de care au beneficiat romanele vremii pentru a putea găsi o nișă de salvare din marasmul indus de epoca totalitarismului.

⁴ Nu o dată, creația artistică românească a anilor '60 înfăptuiește un gest autosalvator de reluare a istoriei sale întrerupte abuziv de imixtiunea ideologiei staliniste și de proletcultism. De aici decurge o recuperare a substanței ei estetice printr-o „mișcare de evoluție regresivă” (cf. Laura Pavel, *Dumitru Țepeneag și canonul literaturii alternative*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2007).

⁵ Vezi și Alina Bako, *Dinamica imaginarului poetic: Grupul oniric românesc*, Cluj: Editura Eikon, 2012.

⁶ „... constatăm o mizare exacerbată pe autenticitatea actului relatării, pe transpunerea inovativă a acestuia într-un univers ficțional la a cărui decodificare accesul este, în aparență, restricționat. Originalitatea noilor forme de a realiza actul literar pare să facă apel exclusiv la interioritatea autorului, ignorând factorii extraliterari și propunând o literatură a însingurării și a non-apartenenței, o literatură care își este suficientă sieși, care nu comunică cu exteriorul. Aceste trimiteri la o literatură a interiorizării dezvoltă o percepție limitativă a conceptului de literatură a unui anumit spațiu; în fapt, reducerea tuturor dimensiunilor noii literaturi la conceptul de originalitate, nu numai că anulează existența (și) în plan teoretic a unor coordonate spațiale, dar are repercusiuni și asupra perceperii uneia sau a alteia dintre operele de mare importanță ale acestei epoci” (cf. Cornel Ungureanu, *Geografia literară*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2002, p. 57).

Romanul lui Augustin Buzura, *Absenții*, publicat în 1970, interzis apoi în 1971 și în 1988, construiește un personaj – medic psiholog într-un azil de alienați mintal – menit să submineze ideile fixe ale regimului. Metafore ale spațiului închis, laboratorul și spitalul ce constituie scena unei desfășurări epice în forță trimit la instituția represivă care era atunci întreaga țară. Idei îndrăznețe legate de anestezierea simțului critic al oamenilor sunt transpuse natural, fără posibilitate de ambiguitate: „Nimeni nu-i scoate din toropeală. Vitejii neconformiști, doritorii și căutătorii de adevăr detestă egalul, platitudinea și ordinele, dar în esență le plac teribil. *Da* sau *Nu*. Atât. Numai să n-aibă de gândit, să nu se complice... Le e groază să fie lăsați singuri, fără păstor, fără coordonate; dacă vrei să-i nevrozezi, pune-i să ia o hotărâre și sunt terminați. S-au obișnuit atât de mult cu comoditatea de a nu gândi, încât mentalitatea de slugă are în ei apostoli stabili.” (Buzura, 1999: 25)

Victimă a unui sistem social bolnav, silit, dar și ademenit să facă parte din grupul de cercetare, Mihai Bogdan este deposedat de rezultatele muncii intelectuale de „profesor”, cel care îi era șef. Legitimitatea actului este dată de funcție, o ierarhie care fusese creată ca urmare a unor merite diferite de cele științifice: „În Institutul X nu s-a făcut nicio treabă pentru că dictatorul, sau cum i-o fi zicând, a fost profund imbecil și nu a avut grijă de aparataj, de documentare, de oameni... Ori n-a putut, ori n-a vrut, a fost interesat să-și vadă supușii o apă și un pământ... Același lucru. N-are nicio importanță.” (Buzura, 1999: 138). Instanța care domină orice activitate a aparatelor, documentelor, oamenilor este *dictatorul*. Cuvântul tare pe care îl folosește Buzura prin intermediul medicului Bogdan este o îndrăzneală aproape ireală prin implicațiile propuse.

Boală devine o transpunere coerentă a trăirilor conștiinței, o răspândire în corpul fizic a microbilor unei stări contradictorii, imposibil de depășit. Claustrofobia se manifestă nu numai în închisoarea schizofrenicilor, ci în propria ființă: „Neliniștea mea exagerată, involuntară, întrebările ce, bolnăvicios, nu voiau să mă părăsească nici măcar o clipă, dorința de a-mi face loc chiar și cu pumnii, toate convulsiile, nu erau, de fapt, simptomele obligatorii ale tuturor celor care au fost obligați să descopere această stupidă limită?” (Buzura, 1999: 83) Incertitudinile care se iscă din sentimentul acut de claustrare devin forme ale unei maladii. Spațiul în care ființa umană se poate mișca este limitat, construit într-o manieră matematică. În definiția pe care E. Goffman o dă instituțiilor totalitare se remarcă elementul comun care constă în stabilirea unui scop pentru care sunt create astfel de locuri în societatea contemporană și noțiunea de „constrângere”, de limitare a libertății, nu numai în privința mișcării, dar și la nivel ideologic prin impunerea unor reguli, la rândul lor de forțare și tensionare a individului. Astfel, sunt stabilite mai multe tipuri de astfel de instituții: cele care adăpostesc persoane incapabile să se descurce și care nu reprezintă un pericol pentru cei din jur, ca orfanii, bătrânii, orbii; cea de-a doua categorie este reprezentată de sanatorii, spitale psihiatrice care adăpostesc persoane periculoase pentru societate; a treia categorie se referă la persoane care au comis infracțiuni și sunt încarcerate; a patra împarte instituțiile în funcție de utilitatea lor: cazeme, internate, nave; al cincilea tip are legătură cu o izolare benevolă, din motive religioase, în mănăstiri, abații (Goffman, 2004). Figurând printre instituțiile care limitează libertatea individului pentru cei periculoși pentru societate, spitalul psihiatric trimite la un imaginar al totalitarismului. Medicul Mihai Bogdan din romanul lui Buzura face cercetări pentru îmbunătățirea tratamentului schizofreniei – trimitere directă spre dualitatea ființei umane – iar, în momentul descoperirii unui remediu nou meritele sunt adjuocate de profesor, cel care devine o figură dictatorială. El dispune după bunul plac de oameni și locuri, prezența sa devenind o sursă de comentarii legate de parvenitism și clică

politică. Discuția dintre medic și un pacient se menține în același spectru al supravegherii, fiind exacerbată senzația de urmărire, de nesiguranță, de complot universal, crepuscul ideatic: „Îi știu eu. Îmi ascultă convorbirile telefonice. Sub pat – magnetofonul. (...) Mi-au furat gândurile, mi-e frică să scot un cuvânt. Și nici măcar nu se mai ascund. Toți poartă batiste albe... (...) Mă obligă să gândesc cum vor ei. Ei gândesc: du-te afară jigodie, iar eu nu pot, mă obligă, trebuie să ies când vor...” (Buzura, 1999: 245). Obsesiile care țin de domeniul patologicului sunt, de fapt, transpuse în discursul unui nebun. El poate spune orice, adevărul poate fi camuflat, poate fi scuzat, poate fi rostit, poate fi declamat, invitat în discursul narativ fără sancțiuni, fără a da socoteală nimănui, lipsind elementul rațional.

Antioamenii și normele morale

Pendularea între cele două concepte, de etic și estetic, specifică unei întregi perioade literare, ordonează textul romanesc, prin recursul la retorică. Subtila întoarcere a cuvântului în favoarea multiplicității textului se construiește plecând de la suprapunerea unor imagini, reale și imaginare, disoluția limitelor dintre cele două făcându-se fără putință de clarificare.

Într-un capitol dedicat *Derivelor patologice*, Jean-Jacques Wunenburger spune că „o judecată asupra valorii unei imagini, asupra sărăciei sau bogăției sale, acțiunii sale pozitive sau negative, asupra riscurilor sale de alienare sau de îmbogățire a conștiinței care o interiorizează, se poate baza pe două criterii: proprietățile interne ale imaginii, care incită mai mult sau mai puțin la iluzie și la dispoziția mentală a celui cărui a se adresează și care poate să o expună la a fi mai mult sau mai puțin falsă, sau, dimpotrivă, liberul său interpret” (Wunenburger, 2005: 90). Cele două ipostaze identificate de filosoful francez corespund modului în care imaginea maladivă este creată pentru a suplini existența unui sistem de creație liber de orice constrângeri. Pierderea legăturii cu natura firească a lucrurilor determină o reșezare a sensurilor etice ale ființei umane: „ceea ce vedem noi nu sunt antioameni, negativul oamenilor? Sau normele morale s-au schimbat fără știrea noastră?” (Buzura, 1999: 245). Depersonalizarea și degradarea produse într-un proces lent, asemeni picăturii chinezești, printr-o tortură a spiritului, au invadat ființele umane, ca o boală, ca o rinocerită vulgară menită să anuleze orice grad de umanitate. Poporul gregar s-a contaminat, iar molima a atins orice nerv salvator: „Atâtea râme...Nu știu cum se face că nu acționăm în conformitate cu structura noastră. Depersonalizare, frică, neîncredere? Se târasc pe sol, lungi, grețoase...Centri spinali și ce dracu mai au? Un ganglion plasat nu știu unde...Dacă procedezi în conformitate cu structura vieții în flagrantă contradicție cu regulile sociale, cu linia...Șanse? Ioc. Și melci. Toți copacii au melci...Scoate coarne boierești și te du la baltă...Dacă acționezi după regulile impuse, fondul tău bun devine inutilizabil” (Buzura, 1999: 225). Se recurge la imagini ce trimit la pierderea individualității, a moralității și a principialității. Lipsite de coloană vertebrală, râma și melcul devin forme ale unei maladii care anulează spiritul, puterea de a acționa după propriile gânduri, voința de a trăi, în termeni schopenhauerieni. Ideile sunt ușor de decelat, termenii sunt expliciți, fără a fi nevoie de efort hermeneutic suplimentar⁷.

Acest tip de deviere maladivă „rezidă când într-o hipotrofie a simbolicului, când în hipertrofia acestuia” (Wunenburger, 2005: 94). Cele două ipostaze oferite de puterea de a simboliza a textului se referă la modul în care „prima ar veni dintr-o tendință spre

⁷ „Imaginarul devine, așadar, intolerant și derutant, atunci când permite rețelelor de imagini să se dezlănțuie în voia doriștelor și prejudecăților, și sfârșește prin a construi ficțiuni halucinatorii” în Jean- Jacques Wunenburger, *Imaginarile politicului*, Editura Paideia, București, 2005, p. 90.

desimbolizarea materialelor imaginare, ce ar face să se piardă însuși sensul analogiei, mimând o conceptualizare a relației figurative”: „ce chestie colosală! Să-ți vezi pasărea din gard.! Am nevoie de certitudini drept pentru care vreau s-o prind. Abrutizați, scoși din timp, simple slugi ale stomacului...” (Buzura, 1999: 225).

Iureșul gândurilor poartă personajul într-o lume uitată, în care imaginile se contopesc, își răspund într-un raport dual și duplicitar în același timp. Alienarea se produce prin reducerea ființei la un simplu animal, la înregistrarea nevoilor primare, a instinctelor de supraviețuire. „Această structură psihică se poate cristaliza într-un fel de „raționalism morbid”, în care dispunerea unilaterală obiectivează imaginile, amplificându-le, radicalizându-le” (Wunenburger, 2005: 95). Discontinuitatea imaginilor este dată de conglomeratul de inserții narrative. Raționalismul morbid de care vorbește Wunenburger confirmă ordonarea ideilor din textului lui Buzura. O formă amplă de acțiune asupra conștiinței umane, ea însăși supusă contaminării. Virusul ideologic o dată pătruns în structura materiei vii tuberculizează acid și o alterează fundamental.

Concluzionând, putem afirma că evidențele subterfugii de inserare în romane a unor aspecte subversive se naște din situarea critică față de ideologia epocii contemporane scriitorului. Nu se poate gândi un text literar, izolat, rupt de social și politic, cu atât mai mult cu cât avem în vedere un sistem totalitar, represiv, în care scriitorul era atent supravegheat, verificat, interogat.

Bibliografie:

- Aucouturier, Michel. 2001. *Realismul socialist*. Traducere din limba franceză de Lucia Flonta. Cluj Napoca: Editura Dacia.
- Bako, Alina. 2012. *Dinamica imaginarului poetic: Grupul oniric românesc*. Cluj: Editura Eikon.
- Breban, Nicolae. 2006. *Spiritul românesc în fața unei dictaturi*. Ediția a IV-a. Prefață de Ovidiu Pecican. București: Editura Ideea Europeană.
- Buzura, Augustin. 1999. *Absenții*. București: Editura Alfa.
- Foucault, Michel. 1998. *Nașterea clinicii*. Traducere de Diana Dănișor. București: Editura Științifică.
- Gide, André. 1950. *Littérature engagée*. Paris: Gallimard.
- Goffman, Erving. 2004. *Aziluri: eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*. Traducere de Anacaona Mîndrilă. Iasi: Editura Polirom.
- Negrice, Eugen. 2010. *Iluziile literaturii române. 1948-1964* București: Cartea Românească.
- Pavel, Laura. 2007. *Dumitru Țepeneag și canonul literaturii alternative*. Cluj: Casa Cărții de Știință
- Simion, Eugen. 1998. *Scriitori români de azi*. Chișinău: Editura Litera Internațional.
- Ștefănescu, Alex. 2005. *Alex Ștefănescu, Istoria literaturii române contemporane, 1941-2000*, București : Editura Mașina de scris.
- Țeposu, Radu G. 1983. *Viața și opiniile personajelor*. București: Editura Cartea Românească.
- Ungureanu, Cornel. 2002. *Geografia literară*. Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Jean- Jacques Wunenburger. 2005. *Imaginarile politicului*, București: Editura Paideia.

*Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului “Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.